

Πόλεμος και Πολιτική

Μάθημα 7^ο: Το Παλιό Καθεστώς
17^{ος} αι. μ.Χ – 18^{ος} αι. μ.Χ.

Γεώργιος Μαργαρίτης, Καθηγητής
Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Μάθημα 7^ο

Χρονολογικό πλαίσιο: 17^{ος} – 18^{ος} αι. μ.Χ.

Το Παλαιό Καθεστώς

Περιεχόμενα μαθήματος

1. Ο Τριακονταετής Πόλεμος (1618 – 1648).
2. Συνέπειες του Τριακονταετούς πολέμου.
3. Το Παλιό καθεστώς, η απόλυτη μοναρχία και οι επαγγελματικοί στρατοί.
4. Λουδοβίκος 14^{ος}.
5. Ειδική Βιβλιογραφία.
6. Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης.

Σκοποί μαθήματος

- Η ανάλυση της σφοδρότητας του Τριακονταετούς πολέμου ως αποτέλεσμα της διάχυσης του πολέμου στην κοινωνία.
- Η προσέγγιση των πολέμων του Παλαιού καθεστώτος ως πολέμων μη διατάραξης της κοινωνικής και πολιτικής τάξης.
- Η ανάδειξη του καθεστωτικού χαρακτήρα του στρατού του Λουδοβίκου 14^{ου}, ο οποίος λειτουργούσε ως «βιτρίνα» της απόλυτης μοναρχίας του.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

1^η ενότητα

Ο Τριακονταετής Πόλεμος (1618 – 1648)

Θρησκευτική Μεταρρύθμιση

- Η διαμάχη που επικεντρώθηκε γύρω από την Θρησκευτική Μεταρρύθμιση αποτέλεσε αναγκαίο προοίμιο για την ανάδειξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.
- Επρόκειτο για ένα συνολικό διακανονισμό αρχών, συμπεριφορών, κοινωνικού τρόπου οργάνωσης.

Μεταρρύθμιση VS Αντι - μεταρρύθμιση

Μεταρρύθμιση

- Εκφράστηκε από τον Καλβίνο και το κίνημα των Καλβινιστών (Προτεσταντών).
- Στα 1609 μορφοποιήθηκε στο συνασπισμό της Καθολικής Λίγκας.

Αντι-μεταρρύθμιση

- Εκφράστηκε από την Εταιρεία του Ιησού (Ιησουίτες).
- Στα 1609 μορφοποιήθηκε στον συνασπισμό της Προτεσταντικής Ένωσης.
- Η Προτεσταντική Ένωση αποτέλεσε αντίπαλο στρατόπεδο της Καθολικής Λίγκας.

Έναρξη και επέκταση του πολέμου

Το 1618 ο πόλεμος

- ξεκίνησε – με αφορμή την πίεση για επιστροφή στον καθολικισμό των κατοίκων της σημερινής Τσεχίας.
- Πολύ γρήγορα επεκτάθηκε σε ολόκληρη την κεντρική Ευρώπη ως τις ακτές της Βόρειας Θάλασσας και της Μάγχης – εκεί δηλαδή όπου η προ-καπιταλιστική διάπλαση των οικονομιών πίεζε για κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές.

Αρχική υπεροχή των Καθολικών

- Στον πόλεμο η αρχική υπεροχή ανήκε στους Καθολικούς εξαιτίας του ισπανικού πεζικού και των μεγάλων στρατιωτικών ηγετών που το χρησιμοποίησαν: Tilly, Wallenstein.

Επέμβαση της Σουηδίας υπέρ των Προτεσταντών

- Αργότερα, η επέμβαση Σουηδίας υπέρ των Προτεσταντών αποκατέστησε τις ισορροπίες.
- Οι Σουηδοί με ηγεμόνα τον βασιλιά Γουσταύο Αδόλφο,
 - δεν είχαν τις υλικές δυνατότητες και τους ανθρώπινους πόρους των αντιπάλων τους
 - γι' αυτό επένδυσαν σε σημαντικές αλλαγές του τρόπου πολέμου.

Μαζική επιστράτευση

- Ο στρατός τους προήλθε από **μαζική σχεδόν επιστράτευση**
 - των μεσοστρωμάτων των σουηδικών πόλεων και
 - των μεσαίων ιδιοκτητών γης.

«Ελεύθερος χρόνος» για την στράτευση και την θητεία

- Το οικονομικό πλεόνασμα που δημιουργούσε η εμπορική κίνηση της Βαλτικής αλλά και
- η βελτίωση των όρων της αγροτικής παραγωγής

εξασφάλισαν τον απαραίτητο στην στράτευση και την θητεία «ελεύθερο χρόνο» ποσοστού της σουηδικής κοινωνίας.

Οι στρατεύσιμοι

- Η μακρόχρονη υπηρεσία με θητεία εξασφάλισε πειθαρχία και συντονισμό στο πεδίο της μάχης.
- Οι στρατεύσιμοι πληρώνονταν ως να ήταν αυτό το μόνιμο επάγγελμά τους.
- Όταν έλειπαν τα χρήματα τα κενά συμπληρώνονταν από το σύστημα απονομής δικαιοσύνης που καταδίκασε σε στρατιωτική υπηρεσία παραβάτες και εγκληματίες.
- Το 10% του άρρενος πληθυσμού (15-60 ετών) επιλεγόταν με κλήρο (κληρωτοί) ή επιλογή.

Οργάνωση του σουηδικού στρατού

Ο σουηδικός στρατός οργανώθηκε σε νέες βάσεις :

- Έξι ή περισσότεροι λόχοι σε ένα σύνταγμα –
- ταξιαρχίες αποτελούμενες από ένα σύνολο συνταγμάτων.
- Το πυροβολικό τοποθετήθηκε μπροστά από την παράταξη στο πεδίο της μάχης σε τρόπο ώστε να παρέχει άμεση υποστήριξη στο πεζικό
- ενώ το ιππικό κάλυπτε τα πλευρά.

Χρήση έτοιμων πυρομαχικών από το πυροβολικό

Για να γίνουν δυνατά όλα ετούτα χρειάστηκαν τεχνικές βελτιώσεις :

- η ομογενοποίηση των πυρομαχικών – έτοιμα γεμίσματα μέσα σε χαρτί – αύξησε την δραστικότητα των πυρών.
- Το πυροβολικό με έτοιμα πλέον πυρομαχικά
 - πολλαπλασίασε τον ρυθμό βολής και
 - έγινε δραστικό εργαλείο στη μάχη.

2^η ενότητα

Συνέπειες του Τριακονταετούς πολέμου

Η πολιτική πλευρά του Τριακονταετούς Πολέμου

Ο μακρόχρονος πόλεμος σφράγισε την ευρωπαϊκή ιστορία στην αυγή του σύγχρονου κόσμου.

Θεωρήθηκε «θρησκευτικός» καθώς έφερε αντιμέτωπους Καθολικούς και Προτεστάντες,

- στην ουσία όμως προσδιόρισε τα όρια της ισχύος των ευρωπαϊκών δυνάμεων και
- καθόρισε την τύχη της Γερμανίας.

«Ολοκληρωτικός πόλεμος»

Στο στρατιωτικό και το κοινωνικό πεδίο η πολεμική αυτή σύγκρουση

- ορίστηκε ως «ολοκληρωτικός πόλεμος»
- καθώς οι «άμαχοι» - οι κοινωνίες ολόκληρες - των εμπόλεμων ζωνών βρέθηκαν ποικιλότροπα στο επίκεντρο της διαμάχης:

Η στράτευση της κοινωνίας στις επιταγές του πολέμου

1. Απορρόφηση των παραγωγικών πλεονασμάτων για την διατήρηση των στρατευμάτων.
2. Στράτευση του εργατικού δυναμικού για την παραγωγή πυρομαχικών και κατασκευή οχυρώσεων.
3. Στρατολόγηση ποσοστού του ανδρικού πληθυσμού. Δημιουργία επαγγελματικού στρατού.

Απορρόφηση παραγωγικών πλεονασμάτων

1. Ο πόλεμος

- απέκτησε καίρια «οικονομικά» χαρακτηριστικά καθώς
 - η πληρωμή των μισθοφορικών σωμάτων από τους αντίπαλους ηγεμόνες και
 - η τροφοδοσία τους σε μόνιμη σχεδόν βάση
- απαίτησε την **επένδυση στο στρατιωτικό πεδίο του συνόλου των παραγωγικών πλεονασμάτων, ενίοτε με πλήρη αδιαφορία για τις ανάγκες επιβίωσης της ίδιας της κοινωνίας** (οι ελλείψεις, η πείνα και ο λιμός, υπήρξαν μέρος της αναμέτρησης).

Στράτευση του εργατικού δυναμικού (πυρομαχικά, οχυρώσεις)

2. Με τη γενίκευση της χρήσης της πυρίτιδας,
 - οι πολεμικές επιχειρήσεις απαιτούσαν πλέον,
 - εκτός των στρατιωτών, και
 - άφθονο εργατικό δυναμικό για την πραγματοποίησή τους.
 - Οι νέου τύπου οχυρώσεις (στην ουσία μεγάλα χωματουργικά έργα) προϋπέθεταν άφθονο και φθινό εργατικό δυναμικό
 - ενώ οι πολιορκίες των πόλεων πήραν τη μορφή αναμέτρησης μηχανικών και εργατικού δυναμικού – περισσότερο απ' ό,τι στρατιωτών.

Δημιουργία επαγγελματικού στρατού

1/2

3. Για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του πολέμου οι ηγεμόνες ξεκίνησαν
- την προοδευτική αντικατάσταση των πολυέξοδων και ενίοτε αναξιόπιστων μισθοφορικών σωμάτων με επαγγελματικά στρατιωτικά σώματα
 - που επέβαλαν, για τη συγκρότησή τους, την **επανεμφάνιση κάποιας μορφής στρατολογίας από το κράτος: την επιλογή δηλαδή, μέσα από το κοινωνικό σώμα ενός ποσοστού του ανδρικού πληθυσμού για μακρόχρονη θητεία στα στρατιωτικά σώματα.**

Δημιουργία επαγγελματικού στρατού

2/2

- Η πρακτική αυτή εφαρμόστηκε πρώτα από ηγεμόνες των οποίων η εξουσία δεν είχε πρόσβαση σε πλούσια αστικά κέντρα ή σε πλούσιες γεωγραφικές ζώνες.
- Ο Σουηδός βασιλιάς Γουσταύος-Αδόλφος, γνωστός για τις στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις του, ήταν από τους πρώτους που δημιούργησαν επαγγελματικό στρατό στη θέση των μισθοφορικών σωμάτων.

Καθιέρωση της στρατιωτικής θητείας

- Με τον τρόπο αυτό η στρατιωτική θητεία έγινε προοδευτικά μέρος της λειτουργίας των κοινωνιών και των κρατών.

Συμβολή στη μορφοποίηση του σύγχρονου κράτους

- Από την άποψη αυτή ο Τριακονταετής πόλεμος αποτέλεσε ένα μεγάλο βήμα στην πορεία μορφοποίησης του σύγχρονου κράτους.
- Το κράτος έδωσε την εξουσία του και όσους βρίσκονταν κάτω από αυτή, με τον στρατό και τον πόλεμο:
 - ο στρατός για να επιβάλει τους πολιτικούς στόχους του κράτους
 - το κράτος για να μπορεί να δημιουργεί στρατό.

3^η ενότητα

Το Παλιό καθεστώς, η απόλυτη μοναρχία και οι επαγγελματικοί στρατοί

Κατίσχυση των επαγγελματικών στρατών έναντι των μισθοφόρων

- Μετά τον Τριακονταετή πόλεμο τα ισχυρά κράτη της Ευρώπης
 - επένδυσαν πλέον στους επαγγελματικούς στρατούς
 - περιορίζοντας και, τελικά, εξαφανίζοντας τα μισθοφορικά σώματα.
- Οι χώρες που δεν μπόρεσαν να ακολουθήσουν αυτό το ρεύμα – π.χ. Οθωμανικά Αυτοκρατορία –
 - είδαν τη στρατιωτική τους δύναμη κυριολεκτικά να καταρρέει στις νέες συνθήκες.

Χαρακτηριστικά των στρατών του «Παλαιού Καθεστώτος»

- Οι επαγγελματικοί στρατοί των βασιλείων του «παλαιού καθεστώτος» είχαν κοινά χαρακτηριστικά:
 - στρατιώτες μακρόχρονης θητείας,
 - εξαιρετικά εκπαιδευμένους,
 - εξαιρετικά ακριβούς.
- Το κόστος των στρατών αυτού του είδους είχε «απρόσμενα» αποτελέσματα.

Χαρακτηριστικά πολέμων του Παλαιού Καθεστώτος

Τριακονταετής Πόλεμος

Σε σύγκριση

- με την αγριότητα
- και το καταστροφικό κρεσέντο του Τριακονταετούς Πολέμου.

Πόλεμοι Παλαιού Καθεστώτος

οι πόλεμοι του Παλαιού Καθεστώτος φροντίζουν **να μη διαταράξουν κατά το δυνατό**

- την κοινωνική τάξη του κόσμου –
- και κατά συνέπεια τη σταθερότητα του κράτους και της μοναρχίας.

Η σταθερότητα του Παλαιού καθεστώτος

Στόχος είναι η ρύθμιση

- του στρατού
- της πολιτικής
- της κοινωνίας

4^η ενότητα

Λουδοβίκος 14ος

Ο στρατός του Λουδοβίκου του 14^{ου}

- Μπορούμε να θεωρήσουμε τον στρατό του Λουδοβίκου 14ου (1638-1715) – βασιλιά της Γαλλίας από το 1643 ως το 1715 (κάτω από την πολιτική κηδεμονία του καρδινάλιου Μαζαρέν ως την ενηλικίωσή του) –
- ως τον πιο αντιπροσωπευτικό στρατό του **Παλαιού Καθεστώτος**.

Χαρακτηριστικά του στρατού του Λουδοβίκου του 14^{ου}

- Το ισχυρό γαλλικό κράτος και η πλήρης συγκέντρωση της εξουσίας στο περιβάλλον του μονάρχη επέτρεψαν σημαντικές αλλαγές.
 - «Βιομηχανοποίηση» του στρατού.
 - Μακρόχρονη εκπαίδευση των στρατιωτών.
 - Στρατιωτική άσκηση.
 - Ακριβοί επαγγελματίες στρατιώτες.
 - Αύξηση του μόνιμου στρατού.
 - Ο στρατός – καθρέπτης της απόλυτης εξουσίας του Μονάρχη.

«Βιομηχανοποίηση» του στρατού

- Τη “βιομηχανοποίηση” πρώτα απ’ όλα του στρατού σε μεγάλη κλίμακα, εξέλιξη στην οποία συνέβαλαν οι τεχνικές βελτιώσεις: η ξιφολόγχη στην κάνη των τυφεκίων αντικατέστησε την πίκρα, ως όπλο σε μάχη σώμα με σώμα.
- Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη συγχώνευση πικετοφόρων και τυφεκιοφόρων.
- Οι **ενιαία οπλισμένοι σχηματισμοί πεζικού**, απέκτησαν πλέον **ομοιόμορφα όπλα** τα οποία μάλιστα με τη βελτίωση των μηχανισμών της σκανδάλης έγιναν **πιο αποτελεσματικά και αξιόπιστα**.

Μακρόχρονη εκπαίδευση των στρατιωτών

- Σε αυτό το νέο είδος στρατού είχε κρίσιμη σημασία η **διατήρηση των σχηματισμών** που θα επέτρεπαν την **οργάνωση δραστικού πυρός**.
- Αυτό σήμαινε εξαιρετικά σοβαρή επένδυση στην εκπαίδευση των στρατιωτών.
- Πολλές φορές η εκπαίδευση κρατούσε ως και πέντε χρόνια.

Στρατιωτική άσκηση

- Η στρατιωτική άσκηση, οι “ασκήσεις πυκνής τάξης” και η ακρίβεια που επιτυγχανόταν σε αυτές προϋπέθεταν εξαιρετικό κόστος και μακρόχρονη θητεία.
- Η τελευταία ήταν πάντοτε μεγαλύτερη των δέκα ετών και ενίοτε έφθανε τα 25 χρόνια.

Στρατοί: βιτρίνες της απολυταρχικής εξουσίας των βασιλέων

- Με τις εντυπωσιακές τους ασκήσεις,
- την ομοιομορφία των στολών και
- την χορευτική σχεδόν επίδοσή των στρατιωτικών σωμάτων στις επιδείξεις,

οι στρατοί αυτού του τύπου έγιναν βιτρίνες της απολυταρχικής εξουσίας των βασιλέων αυτής της περιόδου.

Ήσαν στρατοί καθεστωτικοί πολύ περισσότερο από εθνικοί.

Ακριβοί επαγγελματίες στρατιώτες

- Οι επαγγελματίες στρατιώτες αυτού του τύπου ήσαν εξαιρετικά ακριβοί
- άρα, στο πόλεμο επιδιωκόταν η αναζήτηση αποτελέσματος με μικρές απώλειες.

Αύξηση του μόνιμου στρατού

- Μία βαριά κρατική μηχανή βρισκόταν στην υπηρεσία του στρατού: αυτό επέτρεψε την **αύξηση του μόνιμου στρατού.**
- Η Γαλλία μετά το 1678 διατηρούσε 200.000 στρατιώτες σε μόνιμη βάση.

Ισχυρός στρατός – ισχυρό κράτος

- Αδύνατη η στρατιωτική ανάπτυξη χωρίς ισχυρό κράτος (π.χ. φορολογικές μεταρρυθμίσεις Κολμπέρ).
- **Στρατός έδινε κύρος στο κράτος και ο κράτος έδινε κύρος στο στρατό.**

Οργάνωση του στρατού στο πεδίο της μάχης

- Οπισθοχώρηση θεωριών και οργανωτικών σχημάτων τύπου Γουσταύου.
 - Στρατός σε ενιαία παράταξη στα πεδία των μαχών.
- Αντίθετα πρόοδοι στην πολιορκητική τέχνη : Βωμπάν.
 - Χαρακώματα και προοδευτικές βάσεις πυρός – με πυροβολικό.

Κοινωνική σύνθεση του στρατού

- Στρατοί από άχρηστα παραγωγικά υποκείμενα:
 - αριστοκρατία στο σώμα των αξιωματικών –
 - φτωχοί των πόλεων ή απόκληροι της υπαίθρου σαν στρατιώτες.
 - ανυποταξία / λιποταξία : μηχανισμοί κολασμού

Ειδική Βιβλιογραφία

1. Mention Leon, *L'armee de l'ancien regime, de Louis XIV a la Revolution*, (reprint, Michigan Univ.).
2. -. Wedgwood C.V., Grafton Ant., *The Thirty Years War*, (2005, NYRB Classics).
3. -. Childs John, *Warfare in the Seventeenth Century*, (2006, Harper).
4. -. Martines Lauro, *Furies: War in Europe, 1450 – 1700*, (2013, Bloomsbury Press).

Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης

1. Προσδιορίστε τις διαφορές ανάμεσα στους μισθοφορικούς στρατούς της Αναγέννησης και τους επαγγελματικούς αντίστοιχους του Παλαιού Καθεστώτος.
2. Εξηγείστε γιατί περιορίστηκε η βιαιότητα των στρατιωτικών αναμετρήσεων στην Ευρώπη του Παλαιού Καθεστώτος σε σχέση με την προγενέστερη περίοδο;
3. Με ποιον τρόπο συμβάλλουν οι επαγγελματικοί στρατοί στην ισχυροποίηση του Κράτους;

Σημείωμα Αναφοράς

- Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Γεώργιος Μαργαρίτης. «Πόλεμος και Πολιτική. Το Παλαιό Καθεστώς 17^{ος} αι. μ.Χ – 18^{ος} αι. μ.Χ.». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://eclass.auth.gr/courses/OCRS228/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος 7^{ου} μαθήματος

Επεξεργασία: Γαβριέλα Λ. Μαζαράκη
Θεσσαλονίκη, Χειμερινό Εξάμηνο 2013 – 2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

